

BOGDAN BARAN

Az évszázad atyjának gyónása

„Aki pedig a hitben erőteljes, azt felvegyétek, de nem vetekedésekkel való versengésekre” – idézi Lev Tolsztoj Pál apostolt (Róm. 14,1) a *Gyónáshoz* írt mottóként 1882-ben. Az írás ekkor a *Bevezetés egy kiadatlan műhöz* címet viselte, s a Russzkaja miszl (Orosz gondolat) című folyóiratban jelent volna meg, a vallási cenzúra azonban betiltotta a megjelenését. Ám nem azért, mintha az írás vallásellenes vagy túl kevésbé vallásos lett volna, éppen ellenkezőleg, azért, mert „túlságosan” vallásos volt.

Lev Tolsztoj a XIX. század hetvenes éveinek végén, amikor a *Gyónás* született, sikerei csúcán állt. 1856-tól Jasznaja Poljanában, Tula melletti birtokán élt, amelyet a hercegi ősök még a XVII. században alapítottak. Lev Tolsztoj gróf több mint fél évszázadot töltött a birtokon, 1862-től feleségével, Szofjával együtt. Ott írta meg a hatvanas években a *Háború és békét*, a hetvenes években pedig az *Anna Kareninát*. Társadalmi köreiben tisztelet övezte, ugyanakkor parasztjairól is gondoskodott, a parasztgyerekeket saját alapítású iskolában tanította, az éhezőknek külön erre a célra létrehozott étkezdékben adott enni. És éppen ebben az időszakban került válságba.

Pedig a külső körülményeket tekintve nem beszélhetünk válságos időkről. Ellenkezőleg, Oroszország jó úton haladt a modernizálódás felé. II. Sándor cár 1861-ben bevezetett agrárreformja óriási társadalmi tőkét szabadított fel az alacsonyabb rétegekben. A parasztok szabadságot kaptak, s még némi önkormányzati hatalomhoz is jutottak a regionális tanácsok, a zsemsztvók közvetítésével. Az évszázad végéig a szántóföldek mintegy felét megvásárolták az egykori tulajdonosoktól, a másik felét pedig bérbe vették. Oroszország a XX. század elején a világ ötödik gazdasági nagyhatalma volt, és semmiféle forradalomra – sem ipari, sem bolsevik forradalomra – nem volt szüksége. (Hogy a leigázott nemzetek jól jártak volna-e ezzel a „kiegyensúlyozott fejlődéssel”, azt nehéz megmondani, bár lehet, hogy e tekintetben mértékadó lehetne Tolsztoj lengyelekhez fűződő viszonyának alakulása – a fiatalkori lenézéstől a lengyel kultúra iránti őszinte elismerésig, vagy például a kilencvenes években Marian Zdziechowskihoz fűződő barátságáig).

A XIX. század hatvanas éveiben bevezetett igazságsügyi és hadügyi reform ugyancsak kedvezően hatott az ország demokratizálódására. I. Miklós cár arisztokrata rendőrállamának harmincéves, ráadásul a veszített krími háborúval végződő uralma után II. Sándor negyed évszázados uralkodása nagy lépést jelentett a modernizálódás felé. Még a következő, (1877–1878 között zajló) török háború is kedvezőbb eredménnyel végződött. A cárt azonban elveszejtette új, belső ellensége.

A hatvanas és hetvenes években – Tolsztoj életének legsikeresebb alkotói korszakában – csíráztak ki ugyanis azok a mozgalmak, amelyek ténykedését s annak tragikus következményeit Oroszország a közeledő új században élte át, s ezek a mozgalmak veszélyes flörtölésbe kezdtek magának Tolsztojnak a nézeteivel is. A magukat forradalminak nevező, valójában azonban terrorista tevékenységre irányuló mozgalmak két, Tolsztoj számára is meghatározó kérdésre: Isten és a parasztok ügyének kérdésére koncentráltak. Ezek a kis létszámú, titkos értelmiségi körökben működő forradalmárok az ateizmust dogmának tekintették, mert úgy ítélték meg, hogy a pravoszláv egyház összenőtt az állammal, a vallást pedig politikai szempontok alapján értelmezték. Számukra az ipari korszak előtti Oroszország parasztsága ugyanolyan szerepet játszott, mint Nyugaton a munkásosztály, vagyis azt az erőt jelentette, amely az eljövendő forradalmat kivívja. Csakhogy az értelmiségi forradalmárok egészen másként értelmezték a forradalmat, mint a munkások szocialistái és marxistái. Szerintük a parasztok mintegy premodern erőt, ősi közösségi alapelveket személyesítették meg, s a társadalomnak általuk kellett volna megegyezésre jutnia, a különbségeket eltüntetnie.

Azt, hogy az értelmiségi forradalmárok a paraszti rétegben látták a menedéket az elől a rendszer elől, amelyből ők maguk is származtak, a tények egyáltalán nem támasztották alá. A reformot követően a falusi állapotok lecsillapodtak és civilizálódtak, az 1874-ben szervezett tömegmozgalom, „a nép közéjárás”, és az, hogy az egyetemista-agitátorok barátkozni próbáltak a néppel, a letartóztatásokon kívül semmiféle eredményt nem hozott. A II. Sándor cár uralkodása alatt tevékenykedő forradalmárok egyszerre vallottak antifeudális és antikapitalista nézeteiket, hiszen reményüket a paraszti kommunákba vetették. Szétszórt és elég kis létszámú csoportok

voltak ezek – a közel nyolcvanmilliós államban a rendőrség és a bíróságok mintegy ezer, felforgatási szándékkal kapcsolatos ügyet tartottak nyilván. Egyébként maga az orosz értelmiségi réteg is eléggé vékonyka volt, az egyetemeken például összesen csupán néhány ezer hallgató tanult. A nemesi származásúak ezeknek még a felét sem tették ki (maga Tolsztoj is elég hamar abbahagyta tanulmányait). A következő cár jóval szigorúbb uralkodása alatt korlátozták a forradalmi körök tevékenységét. Vlagyimir Lenin, az egyik ilyen kör tagja, még 1916-ban is kételkedett abban, hogy Oroszországban az ő életében megdöntik a cárizmust.

Tolsztoj is „szerette a népet”, és „hitt” benne. Parasztruhát öltött magára, úgy vándorolt az országúton, szolgálja pedig – szintén áruhában – vitte mögötte egy zsákban a váltás fehérműt; azután vasúton tértek haza. E mellett az alapvetően komédiázásnak tekinthető vándorlás mellett, a lábbeli varrás és a muzsikokkal közös szénakaszálás mellett a gróf alapvetően fontos feladatokat is végzett. Jasznaja Poljanában iskolát alapított parasztyerek számára, az 1891–1892-es éhínség idején pedig ételt osztott az embereknek. Kései éveiben ezért is intézett petíciót a cárhoz a földtulajdon eltörlését követelve, s ebben azonos véleményen volt a forradalmárokkal. Micsoda ironiája a sorsnak, hogy nem sokkal később egy másik hatalom megvalósította az elképzelését – és az újabb (1921-től kezdődő) éhínség összehasonlíthatatlanul több áldozatot szedett: emberek milliói pusztultak éhen.

Tolsztoj korai éveiben a hitet illetően is, ugyanúgy, mint a forradalmárok, ateista volt, de természetesen vallását elhagyó, nem pedig harcos forradalmi ateista. Jóllehet megkeresztelték, Isten helyett, az „öntökéletesítés” ókori eszményének nevében, inkább önmagának szentelte idejét. Később aztán, bár mélyen vallásos lett, olyan kritikusan viszonyult a pravoszláv egyházhoz, hogy kiközösítették (1901).

A hithez és a néphez való viszonyulása tette Tolsztojt a következő rendszer kedveltjévé. A bolsevikok „forradalmat előkészítő” írónak kiáltották ki, aki „osztály meghatározottsága” ellenére jó irányba haladt. Jól jött nekik, hogy Tolsztoj bírálta az arisztokráciát, és „leleplezést” követelt, az viszont nem zavarta őket, hogy az író félt az új idóktól, az ipartól és a munkásosztálytól.

A XX. század első évtizedeit a forradalmiság mániákus keresése jellemezte. A mi Iwaszkiewiczünk

például még az ötvenes években is „születésétől forradalmárnak” tartja Tolsztojt, és idézi (belső szükségletből vagy kényszerből?) Lenin nézetét, miszerint Tolsztoj „az orosz forradalom tükre” volt.

*

Tolsztoj, a zseniális és abszurd alkotó, Tolsztoj, két olyan regény szerzője, amelyek bekerültek a világirodalmi kánonba, és Tolsztoj, az abszurd, önmaga számára is terhes, közvetlen környezetével szemben – a szeretet retorikája ellenére is – szinte kegyetlen személyiség meggyónja életét, amikor annak csúcsára ért. Ősi keresztény szokás szerint nyilvánosan teszi ezt. A válság, amely utolérte és számvetésre kényszerítette, régóta növekedett benne, és egzisztenciális válság volt. Ezzel a tartalmában első pillantásra naiv, ám egyszerűségében zseniális gyónással egyszeriben elkerülte életrajzána banális értelmezéseit. Mégpedig azért, mert föltette magának (és nekünk) a világ legmindennapi kérdését: miért élek?

Miért élek? Mi marad utánam? Egy vállrándítással ezt feleljük: Semmiért. Semmi. Kétszer semmi. Vagy ezt mondjuk: Ezért. Ez. Kétszer ez. Vagy: rossz a kérdésfeltevés. Tolsztoj viszont a maga (szent) naivitásában teljes ünnepélyességgel boncolgatja a kérdést abban a meggyőződésben, hogy valahol megtalálja rá a választ. Miután fölfedezte magában az élet értelmével kapcsolatos kétségeket, feleletért a spekulatív tudományokhoz, a teológiához, Schopenhauerhez, a prófétákhoz és másokhoz fordul.

És erről szól az 1879-ben, nem sokkal az *Anna Karenina* befejezése után írt *Gyónás*. Tolsztoj elmondja, hogyan fedezi fel magában újra a hitet, méghozzá olyan rajongó hitet, hogy Isten felé rohanva messze maga mögött hagyja az egyház intézményét. Mivel pedig több mindent is szemére vetett az egyháznak (a xenofóbiát, az intoleranciát), a mű első oroszországi megjelentetésére tett próbálkozás sikertelenül ért véget, s a *Gyónás* 1894-ben Genfben jelent meg, Oroszországban pedig csak 1906-ban.

Tolsztoj gondolatainak ezt a dimenzióját a forradalmiság vadászai „maradinak” tartanák. A szerző ugyanis azt állítja, rájött, hogy az élet értelmére vonatkozó hasztalan kutatásainak mi volt a hibája. Az, hogy a végest a végessel magyarázta, márpedig a végest a végtelennel kellett volna magyaráznia. Csak az lehet szabad, aki magában hordja a végtelent. Ezzel az ügyes megfogalmazással, bármit

jelentsen is, Csernisevszkij és Marx egyaránt ellenkezne. Marx egyébként kevésbé, mert az elsődleges marxisták, az eléggé általánosan elterjedt nézettel szemben, a vallás legyőzését nem tartották a forradalom fő feladatának. Úgy vélték, hogy a vallás a forradalommal együtt járó tudati változások következményeként majd úgyszólván eltűnik. A leninisták viszont átvették elődjeik, köztük Csernisevszkij nézeteit.

Őszinte mű-e a *Gyónás*, vagy csupán a gróf egy újabb színészkedése? És hordoz-e valamilyen értéket? A lelki válság minden bizonnyal ténykérdés, és 1874-ben kezdődik, vagyis már az *Anna Karenina* írása közben, és tényként kezelhetjük Tolsztoj korábbi, a műben összegyűjtött és összegzett csalódásait is. Gyanúsán cseng viszont önmaga és osztálya túlzott ostorozása, valamint az írói mesterséggel szemben nyíltan deklarált tiszteletlensége, mintha ő maga bármi mást is csinált volna egész életében. Ráadásul a *Gyónás* után is folytatta az írást, alkotott irodalmi műveket is: még egy regényt (*Feltámadás*) és néhány elbeszélést. Nevetségesnek hat a neofita buzgalom hangsúlyozása az egyházi hagyomány „meg nem értésének” ugyanolyan hangsúlyozása mellett. Infantilisnak és egzaltáltnak tetszik, ahogyan Tolsztoj „felfedezi” az úgyszólván teljes, értelmes életet élő embertömegeket.

A nyugati kritikusok még a XIX. században éles választóvonalat húztak Tolsztoj remekműveknek ítélt regényei és egyéb írásai között, amelyeket „szofisztikák és obskurantizmus gyűjteményének” tituláltak (lásd Brokhaus). Maga Tolsztoj ezt éppen ellenkező módon látta. Az elbeszélés drámaisága és

az „alapvető kérdés” ünnepélyessége alapján pedig el kell ismernünk, hogy ez a „gyónás”, jóllehet irodalmi formát nyert, őszintének tekinthető a meggyötört én legmélyéig – addig a mélyig, amely már sem nem szív, sem nem ész, és amely mindegyikünkben ugyanolyan.

*

És ettől kezdve Tolsztoj a végtelent a végesben, a transzcendenciát az immanenciában keresi, elmélyül a dogmatikus teológia tanulmányozásában, vallási témájú cikkeket ír felesége, Szofja Andrejevna legnagyobb bosszúságára, aki inkább férje irodalmi alkotásait kedvelte. És nem áll meg az „abszurd falaknál”, amelyeket jóval Camus előtt felfedezett. Egy szép napon, mindvégig ereje teljében, hűséges tanítványával, Dušan Makovickývel kora hajnalban elhagyja Jasznaja Poljanát, mert úgy véli, hogy ott nőttek fel azok a falak. Az egyszerre zseni és abszurd Tolsztoj ezzel az értelmetlen utazással teszi híressé – mintha nem volna semmi

To be or not to be (1998)

más a világon erre érdemesebb – az Asztapovo nevű kis vasúti megállót, ahol halálos betegen le kellett szállnia a vonatról.

Asztapovo vasútállomás abszurd hely maradt – a síneket fölszedték, mert a vasútvonal nem volt kifizetődő.

Szofja Andrejevna nem engedték be az állomásfőnök szobájába, ahol férje haldoklott. Csak az ablakon keresztül nézhetett be.

Ma már csak a végtelen pillant be oda néha-néha.

Szenyán Erzsébet fordítása